

Barnens lekspråk

som metod för dimensionering av skolgårdar

Hur stor behöver egentligen en skolgård vara för att erbjuda möjligheter till avkoppling, lek, studier och idrott?

I denna artikel presenterar lundaarkitekten Lennart Nord, med inlevelsen som metod, en programskiss för dimensionering av skolgårdar. Utifrån studier av skolbarns lek i en innerstadsskola diskuterar han hur mycket mark som behövs och hur den borde ordnas.

Skolans utemiljö borde liksom byggnader och lokaler, användas för att främja elevernas allsidiga utveckling. I en bra utemiljö kan elever leka, uppleva och få värdefulla erfarenheter. Men skolgården är inte bara en plats för lek och rekreation, utan också en pedagogisk resurs. Genom att iakttä, undersöka och pröva lär eleverna känna omvärlden och sin egen förmåga.

Till lekens, rekreationens och undervisningens krav måste också läggas behovet av demokratisk fostran. Skolgårdar och skolbyggnader är den självklara arbetsmiljö alla borde kunna ta ansvar för. Få ta ansvar för. Öva ansvar på.

Skolan är också en del av omvärlden, Skolgården borde därför vara en värdefull resurs för hela stadsdelen.

Att göra ett allsidigt program för en skolgård är komplicerat, Ett program skall givetvis precisera vad som är minsta rimliga kvalitet uttryckt i innehåll och storlek, Men det måste också beröra hur skolgården kan skötas, hur den kan förändras, hur ansvaret kan fördelas. Frågorna är många. Skall skolan ligga i stadsdelens utkant eller mitt i byn? Kan skolgårdar minskas för att ge plats åt annat? Kan underhållskostnader minskas? Hur klarar de självständiga skolenheterna sitt kompetensbehov?

VAD ÄR TILLRÄCKLIGT OCH LÄMPLIGT? Enligt Plan och bygglagens allmänna krav (PBL 3 kap §§ 15-17) "skall det

finnas tillräckligt stor friyta som är lämplig för lek och utevistelse/.../". Den skall vara väl underhållen och om nödvändigt prioriteras framför parkering.

Hur vet man vad som är tillräckligt och lämpligt? Den gamla Skolhushandboken gav svar på hur stor en skoltomt skulle vara, Det vill säga, en tvåparallellig 1-9 skola skulle med 30-40 kvm per elev, kräva en tomt på minst 16 000 kvm. (Då räcker knappast tillgänglig mark i ett innerstadskvarter).

Men lämpligt då? Skolhushandbokens riktlinjer grundar sig på erfarenheter och goda ambitioner, men saknar gripbar argumentation. Riktlinjerna har också använts med ett visst godtycke, särskilt i trängda lägen. Vid perifer nyexploatering har det varit lätt att vara generös med marken, Hur kan man då föra ett resonemang om dessa utrymmen som kan leda till ett granskningsbart program? Här följer ett försök.

Margareta Forsgård har i sin doktorsavhandling *Skolgårdens lekspråk* redovisat en undersökning om skolbarns lekvanor i en LM-skola. Hon visar att leken sker i olika stora grupper. Genomsnittet är sex barn per grupp. Ca 40 procent av barnen leker i grupper om fler än sex barn. Ca 50 procent leker i grupper om tre till sex barn. Ca 10 procent leker i par. Gruppernas utrymmesbehov varierar med aktiviteten, alltifrån det stillsamma samtalet över hopprepningen och fotbollsspelet till de viktiga rollspelen, vilka alla kräver vissa egenskaper hos miljön — fasta eller möjliga att skapa i leken.

I en tvåparallellig LM-skola anser jag att det är realistiskt att utgå från att 50 barngrupper är ute samtidigt. Vad gör de? Hur stort utrymme behöver de? Vilken miljö? Vilken utrustning? Hur skiljer man grupperna åt? Behöver man skilja de äldre från de yngre? Vad betyder sol och skugga? Vad betyder stort och smått? Vad betyder vuxennärvaro? Vad kräver det av överblickbarhet, av synlighet?

LEKTYPEN

Forsgård redovisar ett helt spektrum av lekar. Hon diskuterar också lekarnas organisation och deras organisatörer. Hur viktigt det är med egna lekar med egen regeluppbbyggnad m m. Hon varnar för de auktoritära spelen och lekarna som vi vuxna gärna initierar, inte minst

i gymnastiken. Vi kan nöja oss med att studera några lektyper:

Lagspelen engagerar många. I en fotbollsmatch deltar ända upp till 20 elever (med 10 till 15 elever blir det mindre trångt.) En plan räcker inte. Konkurrensen skulle obönhörligen tränga ut de yngre. Landhockey och brännboll kräver också stora ytor. Basket är tacksamt småskaligt, Korgen lockar ofta till ren färdighetsövning. Då har vi lämnat lagspelet och ser istället den motoriska glädjen.

Fasta redskap som bollplank, klätterställning, rutschkana, och gungor används av såväl individer som smågrupper. Barnen samlas också kring lösa redskap: hopprep, twistband, uppkritade mönster, kulspel. Gruppens storlek är den medelstora, någon gång den stora.

Leken kan också vara stillsam. Man samtalar, solar eller leker med småsaker där man kan sitta.

Till de sociala regellekarna hör tafattlekar av olika slag. De ställer liksom rollspelen krav på omgivningen; föremål att gömma sig bakom eller som stimulans för fantasin.

UTRYMMESBEHOV

Som arkitekt och aktiv hem & skolamedlem kan jag leva mig in i barnens lekar, se deras utrymmesbehov. Jag redovisar här mina bedömningar utan ingående motivering.

Till bollspelen behövs troligen sex spelbara ytor. Färre leder snart till schemaläggning för att de yngre skall kunna komma till. Tre mindre planer intill varandra (t ex 12x20 för de yngre) ger en mer "spelbar" eftermiddagsplan om 25x40. Två större planer (sex 15x30 för de äldre) lagda samman på längden, ger en bana för löpning och kast med måtten 15x65. Men då har vi skapat konkurrens. Bättre är en yta på 30x30-35. Den är mer generellt användbar.

Basketkorgen behöver 20 kvm framför sig, bollplanket 3-4 m fritt utrymme. Gungor kräver 12 kvm säkerhetszon per styck, stor gänggunga ca 20 kvm. Klätterställningar, som finns i alla möjliga storlekar och i mer eller mindre påkostade och komplicerade utföranden (vem gör byggsatser? hur ändra när man ledsnat?) behöver luft omkring sig. En större kräver åtminstone 100 kvm för ett dussin lekande barn. En rutschkana

ställd på mark eller lagd i sluttning behöver ca 40 kvm.

Många lösa redskapslekar sker företrädesvis på hårt, jämnt underlag. Hopp- rep kan vara två till tre meter långt och tar då 15-20 kvm i anspråk. Samma utrymme kan användas för hoppbage, kulspel m m.

Sittgrupperna behöver inte så stora ytor, men åtminstone en del av dem bör vara avskärmade.

Regel- och rollekarna är svårare att dimensionera. De kan vara stillsamma och inåtvända eller yviga och snabba. Inlevelseförmågan behöver hjälp och konflikter med icke deltagande undvikas (ömsesidigt). Leken behöver kanske ett avgränsningsbart "rum". De stillsammare grupperna leker kanske hellre bakom väggar i mer bokstavlig mening. De livligare leker över större ytor och bestämmer kanske själva en gräns att hålla sig inom. Tjuv och polis kan inte lekas om det är för trångt. Men hur trångt?

En trädbevuxen kulle eller sluttning ger goda förutsättningar för lek. Många lekar äger rum i naturterräng, där sådan finns. Den miljön kan barnen utnyttja på ett mångfaldigt sätt och omskapa i fantasin. Men hur gör man när man inte har tillgång till naturmark? Hur dimensionerar och utformar man en sådan?

En beskedlig kulle med höjden två meter och lutningar 1:2 resp 1:5 upptar ca 400 kvm. En kulle vardera till låg- och mellanstadiet elever tar upp 800 kvm mark.

Aktiviteterna på skolgården skall präglas av avspänning, nyfikenhet och kreativitet. Då kan inte energin ägnas friktioner, konkurrens och revirbevakning. Aktivitets- och vistelseytorna bör vara åtskilda på ett eller annat sätt. Skiljen måste därför räknas med i arealberäkningarna. Samtidigt måste utformningen garantera, t o m uppmuntra mångsidighet i användningen. De pedagogiska "objekt" som skolgården skall kunna rymma kan förmodligen

inordnas i lektytor och zoner.

Tillkommer uppskattningsvis 200 - 300 kvm för kommunikationsytorna samt möjligen ytterligare minst lika mycket för avskuggad areal. Kommunikationsytorna, såsom huvudstråken fram till allmänna entréer och den närmsta ytan framför dessa, bör inte räknas som lektytor.

Skolidrotten, utöver gymnastikhallen, kan som antytts sällan samsas med leken på skoltomten. Regelidrottens anläggningar kräver stora ytor som inte tagits med här. Det diskuteras ju till och med om de över huvud taget behövs.

EN FÖRSTA SUMMERING

En situationsbild blir alltså att

- tjugo större grupper som spelar boll, leker regel- och rollekar, klättrar, gungar, bygger, hoppar rep ni m kräver ca 5 000 kvm.

- tjugofem mellanstora grupper om tre till sex elever som leker med bollar, gungar, hoppar hage och hoppar rep, åker kana, leker i sand, klättrar och klänger, bygger och leker fantasilekar tar drygt 500 kvm i anspråk,

- fem par som leker med boll, hoppar rep, pratar eller spelar schack använder ca 60 kvm.

Summa summarum, det samtidiga ytbehovet för lekande 7-12-åringar är ca 6 500 kvm, varav 3 800 kvm är spelbara ytor (med skiljen), 600 kvm är ordnade redskapsytorna samt 800 kvm är "naturmark" (de två kullarna).

TONÅRINGARNA

Flickorna, som är mycket stillsamma vad lek beträffar, går mest och pratar. Pojkarna vill fortfarande röra på sig ibland: spela boll, känna att kroppen fungerar, lägga bollen i korgen, balansera. Men det är inte någon regelbunden aktivitet längre. Man bildar lag någon gång och söker sig en plats att spela på (Var? Tränger de ut de yngre?)

Tonåringarnas ytbehov är alltså blygsammare än barnens, dock under förutsättning att möjlighet till bollspel finns. En samtals- och avslappnings skolgård behöver inte vara mer än 200 kvm

där kommunikationsytorna står för merparten. Rumskänsla, akustik och möjligheter till zoner talar ändå för ett större uterum. Skall också rörelsebehovet rymmas talar vi kanske om 400-500kvm.

Om man uppfattar förhållandet mellan yngre och äldre elever på skolgårdarna som ett problem, beror det i högsta grad på hur relationerna fungerar inomhus. Är högstadiet en organisation, en miljö för sig, är den rimligtvis det också utomhus.

EN ANDRA SUMMERING

Skolgården för en fullständig, tvåparallellig 1-9 grundskola (max 540 elever plus överintag) behöver vara ca 7 000 kvm skolgård, där 3 800 kvm är spelbara ytor (med skiljen), 600 kvm är ordnade redskapsytorna samt 800 kvm är naturmark.

MÖJLIGHETER

Jag har försökt att beskriva vad som kan försiggå på en skolgård. I första hand hur barnen kan tänkas leka och vilka förutsättningar detta minst kräver. Beskrivningen är en tolkning som givetvis kan ifrågasättas och alltid bör diskuteras. Mitt resonemang är i huvudsak rationellt: "den leken med så många deltagare behöver det utrymmet". En del möjligheter är endast antydda. Tex egen odling till varje klass eller avdelning. Varje god idé måste givetvis granskas till sina konsekvenser. Skolgården är kanske för liten för att tåla den "privatisering" som en odling innebär.

Naturterrängen — det mjuka, ojämna, levande — inspirerar, ger många möjligheter. I min diskussion "gör man" två kullar av matjord, med träd, buskar och gräs. Kullarnas utformning och användning bör vara väl genomtänkt: 800 kubikmeter matjord är ett tämligen permanent tillskott som man inte flyttar på i brådrasket! Men man kan ändra i och på.

Varje skolgård kan och bör omskapas. Ständigt. En bit i taget. Något konkret att diskutera, formulera och komma överens om under ordnade former - en utmärkt övning i demokratisk fostran. Använd proffsen som rådgivare, inte som tillverkare. Låt även gärna stadsarkitekten granska elevernas förslag, även om det inte är formellt nödvändigt.

Jag förutsätter att barnen respekteras vid varje beslut.

Lycka till!

LENNART NORD

är arkitekt med egen verksamhet i Lund

Större grupper	
6 bollspel	3 800
3 bollplätt	} 800*
1 plätt	
1 tjuv&polis	
1 fantasilek	
1 klättrar	100
1 gänggungar	20
1 bygger	200
2 långrep	40
3 twist	50
20 grupper	5 000 kvm

Mellangrupper (3-6)	
5 leker m boll	100
2 gungar	100
2 leker i sand	100
3 pratar	50
3 hoppar hage	50
4 hoppar rep	70
1 åker kana	40
1 klättrar	(100)
1 klänger	30
1 bygger	(200)
2 fantasilekar	*
25 grupper	540 kvm

Par	
2 leker m boll	30
1 hoppar rep	15
1 pratar	*
1 spelar schack	20
5 grupper	60 vm

* De två naturkullarna
Räcker de båda kullarna om 800 kvm? På den ytan skall 75 lekande barn i nio olika grupper samtidigt samsas utan konflikter!